

Мр МИЛКО БРКОВИЋ

ВАЊСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БОСАНСКИХ ЛАТИНСКИХ ПОВЕЉА КОЈЕ СЕ ДАНАС НАЛАЗЕ У ДУБРОВНИКУ И ВЕНЕЦИЈИ

У вањске карактеристике повеља спадају: *писмо*, *карактеристични графички знаци* (нпр. криж, иницијали, илуминирана слова и сл.), *тинта*, *материјал*, на којем су писане повеље (пергамент и папир), и *печат*.

У овом раду описане су вањске карактеристике шест босанских повеља писаних латинским језиком.

I Повеља босанског бана Кулина Дубровнику из године 1189 (29. VIII) којом склапа мир и пријатељство подијеливши дубровачким трговцима повластице у својој земљи.¹

У Дубровнику се у Хисторијском архиву налазе два сачувана примјерка Кулинове повеље из године 1189, који су познати под називима тзв. старији и тзв. млађи пријепис. Извјесно вријеме су се налазили у Бечу.

Пергамент тзв. старијег пријеписа је талијанске израде. Предњи дио је мутно бијеле боје, а извањски загаситожуте.

Пергамена је неправилно обрезана. Ширина при врху је 15,1 cm, у средини 14,5 cm, а при дну 14,1 cm. На лијевој страни је висина 24,5 cm, а на десној 25,1 cm.

Простор је максимално искориштен за текст без остављања маргина. Горњи и мањи дио повеље је латински текст, доњи и већи дио је ћирилички текст. Латински дио повеље има девет редака. У деветом ретку је само дио једне ријечи (... gelia). *Писмо* латинског текста је каролино-готица.

II Повеља босанског бана Твртка, издана у Високом године 1355 (1. IX), којом скупа с братом Вуком и мајком Јеленом потврђује Дубровнику сва права и повластице, које је, пак, Дубровчанима прије подијелио његов стриц бан Стјепан II Котроманић.²

Оригинал те повеље данас се налази у Хисторијском архиву у Дубровнику. Прије се налазила у Бечу. Писана је на пергаменту њемачке производње који је подједнако бијел с обје стране, тако да се на први поглед чини да је папир.

Текст је писан на храпавијој страни пергамене, тако да је глатка страна постала извањска страна повеље. У горњем дијелу пергамена је широка 27,7 cm, а у доњем 28 cm. Висина је лијевог руба 14,5 cm, десног 15 cm. Горњи руб и оба са стране одрезани су прилично равно, док је доњи кривудава. Уз десни се руб виде рупице као трагови неког шиљатог предмета. Текст повеље не испуњава пергамену од краја до краја. Остављене су маргине па је текст повеље веома естетски уклопљен на пергамену. Горња маргина је 4,5 cm широка, доња око 6 cm, лијева 2,5 cm и десна око 3,5 cm.

Писмо је глатка готичка курзива са ситним словима. Украшено је само прво слово (H), које по висини одскаче од других.

Жућкастосмеђи трагови *печата* налазе се на извањској страни повеље. За ту повељу је употријебљен типар Тврткова претходника стрица му Стјепана. Печат је био утиснут (*impressum*), што је ријеткост на Твртковим повељама, јер се утиснути печат налази само на његовим писмима, и то испод текста.

A *tergo* пергамене налази се запис дубровачке канцеларије који гласи: 1355. Lettera de Tuarco Vano di Bossina per la confermazione della buona amicizia con i Ragusei.

III Повеља босанског бана Твртка, издана у Неретви године 1356 (14. III), којом такођер скупа с братом Вуком и мајком Јеленом потврђује Дубровнику сва права и повластице свога претходника стрица Стјепана II Котроманића.³

Оригинал те повеље данас се чува у Хисторијском архиву у Дубровнику. Неко вријеме се налазила у Бечу.

Писана је на *пергаменту* њемачке производње. Текст повеље се налази на глаткој страни пергамене. Извањска је страна храпавија и мало друкчије боје, више жућкасте него што је унутарња.

Ширина пергамене је у горњем рубу 31 cm, у доњем око 30 cm. Висина је лијевог руба око 15 cm, десног око 16 cm. Са стране је повучена по једна окомита црта и на почетку једна водоравна. Текст повеље је смјештен унутар црта које му дају естетски склад. Горња маргина је 4 cm, испод текста око 1 cm, лијева и десна по 4 cm.

Писмо је готичка курзива веома читко писана. Текст нема никаквих украса.

Печат је првотно висио на свиленој врпци црвеножуте боје која се прекинула па је онда причвршћен обичним канапом. Облик печата је здјелчаст и има на себи натпис састављен од скраћеница. Печатни восак је тамносмеђе боје. Твртко је и на тој повељи употребио типар свога претходника стрица му Стјепана.

A tergo повеље нема никаквих знакова осим нумерације архива у Бечу (№ 104 ап. 1356).

IV Повеља босанског краља Твртка I, издана у Сутјесци године 1385 (23. VIII), којом потврђује млетачким трговцима сва права која су имали прије у граду Котору.⁴

Писана је на *пергаменту* изванредног квалитета. Archivio di stato у Венецији има још пергамена које достижу квалитет те пергамене, али нема ни једне која би га надвисила.

Пергамена је широка око 46 cm, а висока око 15 cm. Горња маргина је око 5 cm, лијева и десна такођер око 5 cm. Текст повеље је уоквирен цртама које су по висини пергамене повучене од краја до краја. Има двадесет девет водоравних црта. Једна је празна одмах изнад текста, деветнаест је испуњено текстом, а девет је остало празних. Седам се не може видјети на снимку јер их је покрила пресавијеност пергамене. Све су веома педантно уцртане.

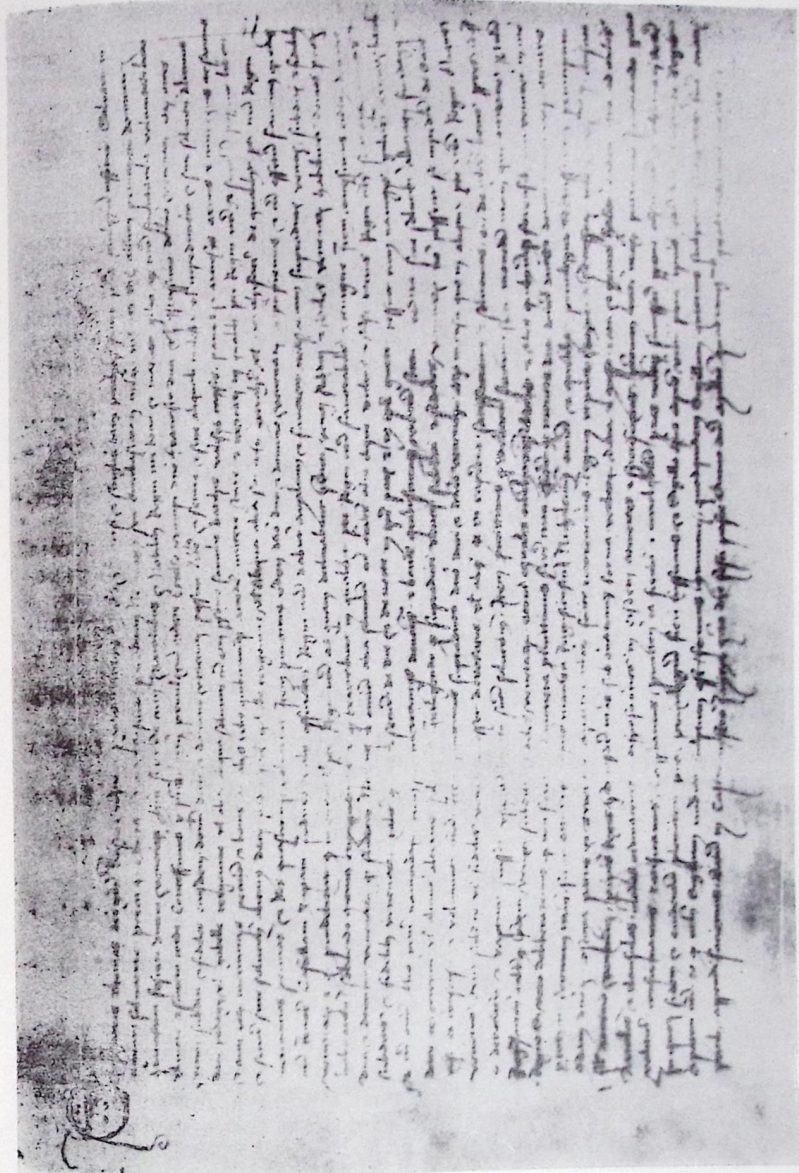
Печат је viseћи, на свиленој врпци загаситоцрвене боје. Печат има облик лабице. Материјал од којег је направљен је жутосмеђи восак. Чини се да је лијеван калупом. На печату је натпис утиснут у круг. Промјер пречника печата је око 4 cm.

Писмо је веома педантна и читљива полукурзивна готица. Уз веома квалитетан њемачки пергамент може се с правом рећи да је та повеља најпедантније писана међу свим сачуваним Твртковим повељама.

Прво је слово (H) истакнуто, подељано и писано у полуунцијалном облику. Уздигнуто је изнад прве водоравне црте, а подножје му достиже до треће црте текста. Лијевом страном прелази изван окомите црте у маргину, а десном ослобађа простор за нови редак. (слика 1)

A tergo пергамене сучременом руком је додано: *Littera domini regis Rasie et Bosne pro immunitate Venetorum in civitate Catari*. Испод тога: *Registrata in commemoriali novo*. Затим: P. S. II B. 5 № (19) и ознака данашње сигнатуре архива у Венецији скупа са печатом истог архива.

V Повеља босанског краља Томаша, издана у Јајцу године 1444 (15. IV), којом дозвољава млетачким трговцима слободу трговања по босанској држави.⁵

Слика 2. Фотокопија повеље босанског краља Томаша из године 1444 (15. IV)

Оригинал те повеље данас се налази у Archivio di stato у Венецији. *Пергамент* је осредњег квалитета. Унутарња страна је прилично добра, осим што је доста прљава. Вањска је јако пожутјела и веома лоша. На њој су јако изражене рупице из којих су расле животињске длаке. Те се рупице могу примијети-ти чак и на унутарњој страни.

Ширина повеље је 36 cm при врху, а при дну 37,5 cm. Висина лијеве стране је 28 cm, а десне 27,5 cm.

Поље за писање текста уоквирено је водоравном и окомитом цртом. Водоравна црта је повучена писаљком и тинтом, а окомита неким оштрим предметом тако јако да се с друге стране може видјети испупчење дуж цијеле окомице. Горња маргина је широка око 3 до 4 cm, лијева око 3,5 cm, десна око 4 cm, испод текста око 4 cm. Текст повеље почиње одмах на првој повученој црти. Даље се не види у тексту више ниједна црта иако текст тече у доста правим рецима.

Печат је viseћи о свиленој врпци. Материјал печата је жутосмеђи, а у средини црвени восак. Краљ Томаш у тој повељи каже да то није његов печат. Његов још није био готов па се послужи печатом свога претходника краља Твртка, а свој ће накнадно додати ако Република буде захтијевала.

Писмо повеље је брзописни курзив готице. Слова су веома ситна. Има пуно кратица. Само је једно слово (почетно С) украшено. Написано је скоро у облику круга. Високо је 1,8 cm, а широко 1,5 cm. Празни простор је у том слову искићен кружичима, а на лијевој страни су повучене према горе и доље украсне вијугаве црте.

На пољу за адресу додана је *биљешка*, писана хуманистичком курзивом, која гласи:

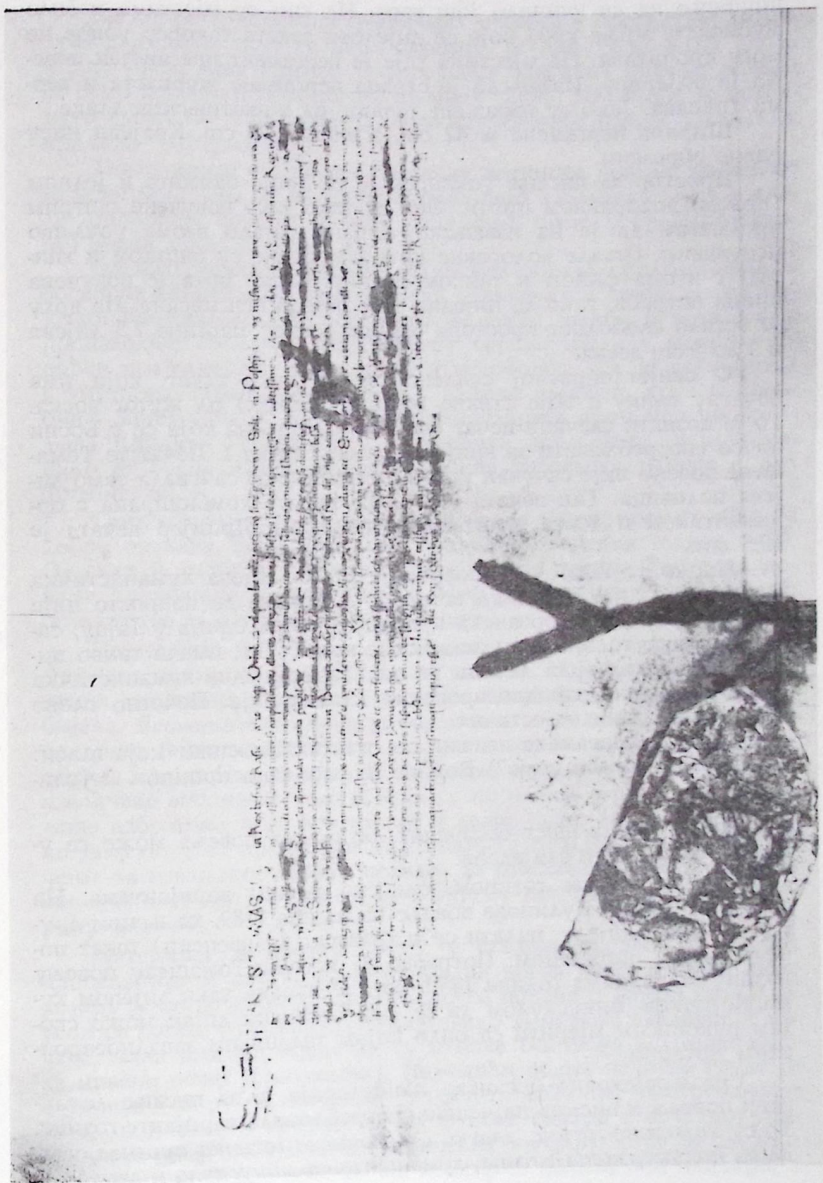
»Privilegium serenissimi domini regis Bossine, quod omnes Veneti sint tuti et securi in regno suo.«

Изнад тога је каснијом руком додано: 1444 In castro Zauza Bossina.

И на њој се налази печат данашњег архива у Венецији. (слика 2)

VI Повеља босанског краља Томаша, издана такођер у Јајцу године 1450 (24. X), којом као млетачки савезник потврђује склопљени мир између Млечана и арагонског краља.⁶

Оригинал те повеље данас се налази у Archivio di stato у Венецији. Материјал је те повеље *пергамент* веома лошег квалитета. Грегор Чремошник је још године 1948. упозорио да слова опадају и да пријети опасност да сва пропадне. Данас је у још слабијем стању тако да се многи дијелови не могу уопће прочитати јер су пропали. Унутрашња страна је замазана неком смеђом текућином коју се покушавало скинути средством за

Слика 3. Фотокопија повеље босанског краља Томаша из године 1450 (24. X)

чишћење па се учинило још горе. На тим су мјестима избиле љубичасте мрље кроз које се дијелови текста такођер уопће не могу прочитати. На мјестима гдје је пергамент пресабијен повеља је подерана. Извањска је страна пергамене жућкаста и веома храпава. Јако су изражене рупице од животињских длака.

Ширина пергамене је 42 см, а висина 24 см. Крајеви нису равно обрезани.

Простор за писање уоквирен је са двије окомите и једном (првом) водоравном цртом. Оне су тако јако повучене оштрим предметом да је на извањској страни остало веома уочљиво испупчење. Остале водоравне црте повлачене су писалом и тинтом у веома фином и танком облику. Свака црта је повучена према потреби, тако да ниједна није остала неисписана. На врху је остало слободног простора 6,5 см, док су маргине 7,5 лијева и 3 до 4 см десна.

О свијетлоцрвеној свиленој врпци виси *печат*, који има печатну слику с обје стране (*sigillum duplex*) од жутог воска. То је познати свечани печат босанских краљева који се у Босни почео употребљавати за врјеме краља Твртка I. Печат те Томашеве повеље није сачуван у цијелости, него се сачувала само лијева половина. Тип печата је цијела фигура комбинирана с орнаментиком и доста нечитљивим натписом. Промјер печата је 10,5 см.

Писмо те ненаочите повеље је веома лијепа хуманистичка минускула која је толико естетски дотјерана да напросто није за вјеровати да је босанска краљевска канцеларија у Јајцу, само тринаест година пред пад Босне под Турке, имала такво писмо. По естетској га љепоти не надилази ниједна хуманистичка рuka тадашњих западноевропских канцеларија. Почетно слово (C) доста је веће од осталих.

A tergo пергамене налази се остатак биљешке која гласи: *Ratificatio (domini regis?) Bossine in pace cum domino ...* (слика 3)

Из описаних шест босанских латинских повеља може се у кратко закључити слиједеће:

Све су писане готицом, односно њеним варијантама. На истој пергамени Кулинове повеље из године 1189, на њеном другом и већем дијелу, налази се и хрватски (славенски) текст повеље писан ћирилицом. Потребно је истаћи Томашеву повељу издану Млечанима године 1450. која је писана тако лијепом хуманистичком минускулом да се њен босански дијак може својим рукописом мјерити са било којим тадашњим западноевропским нотаром.

Средњовјековна босанска канцеларија је за писање латинских повеља и писама најчешће употребљавала варијанте готице. То су *каролино-готица*, *глатка* и *брзописна готичка курзива*, *читљива полукурзивна готица*, *хуманистичка минускула* и *друге*.

Од карактеристичних графичких знакова у босанским латинским повељама могу се наћи скромно истакнута почетна слова и још рјеђе знак *крижа*. У свих шест описаних повеља налази се само неколико истакнутих великих слова. Најчешће је истакнуто слово »S« као почетно слово заједничког имена босанских краљева (»Stephanus«).

Тинта којом су писане босанске латинске повеље најчешће је црне боје. Она је до данас поприлично изблиједјела па изгледа црносмеђе боје. О начину прављења тинте у средњовјековној Босни данас се веома мало зна.

Од материјала за писање латинских повеља средњовјековна босанска канцеларија употребљава пергамент, а папир веома ријетко. Употребљаван је пергамент њемачке, чешће, и талијанске производње. Њемачки је пергамент лијепог изгледа, мекши, обрађен подједнако с обје стране и истобојан, док је талијански с унутарње стране свјетлији а с вањске тамнији, крут и ненаочит. Занимљиво је да босанска канцеларија претежно употребљава њемачки пергамент, а дубровачка искључиво талијански, иако је Босна имала веома развијене трговачке односе с Дубровником.

Свих шест описаних повеља писано је на пергаменту. Све су добро очуване, осим Тврткове, издане Млечанима године 1450. Од свих је најбољи пергамент на којем је писана Тврткова повеља Дубровнику из године 1355. Њен је пергамент тако лијеп с обје стране да изгледа као да је папир.

Пергамент босанских латинских повеља различитог је *формата*, а није се баш увијек ни штедио. *Боја* данашњих сачуваних латинских пергамена је свијетложућкаста, смеђа и мутно бијела. *Дебљина* пергамена је различита и углавном је зависила од врсте животињске коже, старости животиње, те од начина обраде и припреме за писање. За равно писање по пергаменту су извучене *водоравне линије* које су на неким пергаменама пажљиво избрисане, а на другима се и данас јасно виде. Неке су тако јако оштрим предметом повлачене да се и данас виде испупчења на извањској страни повеља. За омеђивање текста повеља повлачене су двије *окомите црте* које су такођер означавале ширину *маргина*.

Материјал за израду печата у средњовјековној босанској канцеларији је *восак*. То је природни восак жуће и смеђе боје којему је по потреби додавана умјетна црвена и зелена боја. Црвени се восак, у правилу, употребљавао за повеље владарског печата, мада има случајева да су и неке босанске велможе имале црвени печат (Санковићи). Најчешћи *облик* печатне груде је зајелица и округла посудица различите дебљине. Употребљаван је велики, мали и средњи *типар*. Отисак типара у печатној грудди воска је у ствари печат босанских владара који је служио као средство овјере повеља. На печату се налази лик владара, а

около је натпис. *Natpis* је најчешће на латинском језику, али може бити и двојезичан, тј. латински и хрватски (славенски) — ћирилица. Печат је висно о *свиленој врци*, најчешће *црвене* боје, а рјеђе других боја. Називи за печат у босанским средњовјековним латинским повељама су: *pendens sigillum*, *sigillum banale*, *sigillo*, *sigillo apensione*, *sigillum maius*, *pendenti duplo facto sigillo*, *duplici sigillo pendenti*, *pendenti autentici sigilli duplicis*, *regalis sigilli appensione* и *sigillo impendenti*.

Само Кулинова повеља није печачена, јер је настала у вријеме кад се печат још није почео употребљавати као средство овјере босанских средњовјековних исправа. Печати су висећи осим код Тврткове повеље издане Дубровнику године 1355, гдје је употријебљен утиснути (*impressum*) печат. То је ријеткост у Твртковим повељама, јер се такав печат употребљавао само у његовим писмима. Печати су привезани за пергамене свиленим врцама.

Биљешке

1. *Хисторијски архив у Дубровнику*, ASMM-С 38, тзв. старији пријепис. Податке о другом примјерку те повеље, тзв. млађем пријепису, који се такође налази у Хисторијском архиву у Дубровнику, донио је Г. Чремошник: Босанске и хумске повеље средњег вијека, *Гласник Земаљског музеја* (даље ГЗМ), III, Сарајево 1948, стр. 103—104.
2. *Хисторијски архив у Дубровнику*, ASMM-194, Беч лат. Својевремено је пуно детаљније описао ту повељу Г. Чремошник, Босанске и хумске повеље средњег вијека, II, ГЗМ, IV-V, Сарајево 1950, стр. 105—107.
3. *Хисторијски архив у Дубровнику*, ASMM-С 104, Беч 1006. Својевремено је такође и за ту повељу донио извањске карактеристике Г. Чремошник, н. д., стр. 107—109.
4. *Archivio di stato Venezia, Miscellanea Atti Diplomatici e privati*, Busta S. 26, N. 802.
5. Исто, Busta 53, № 1099.
6. Исто, Busta 53 1/2, № 1135.

Mr. Milko Brković

DIE AUSSERLICHEN CHARAKTERISTIKA BOSNISCHER URKUNDEN
IN LATEINISCHER SPRACHEN, DIE SICH HEUTE IN DUBROVNIK
UND VENEDIG BEFINDEN

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden die äusserlichen Charakteristika von sechs bosnischen Urkunden in lateinischer Sprache beschrieben. Das sind: die Urkunde von Kulin aus dem Jahre 1189; die Urkunden von Tvrtko aus den Jahren 1355, 1356 und 1385 sowie die Urkunden von Tomas aus den Jahren 1444 und 1450. Die ersten drei werden im Historischen Archiv in Dubrovnik aufbewahrt und die anderen drei im Archivio di stato in Venedig.

Die Schrift der angeführten Urkunden ist Gotisch bzw. eine gotische Variante. Die Urkunde von Kulin enthält neben dem lateinischen Text auch die kroatische Übersetzung, die etwa gleichzeitig mit dem lateinischen Text geschrieben und in kyrillischer Schrift verfasst ist. Die höchste notariische Qualität der bosnischen Urkunden in lateinischer Sprache weist die Urkunde von Tomas aus dem Jahre 1450 auf. In den beschriebenen Urkunden werden nur die Anfangsbuchstaben besonders hervorgehoben, am häufigsten der Buchstabe »S«.

Das Material ist Pergament, wobei die Qualität der Urkunde von Tvrtko aus dem Jahre 1355 am besten und die der Urkunde von Tomas aus dem Jahre 1450 am schlechtesten ist. Nur die Urkunde von Kulin hat kein Siegel. Die anderen haben hängende Siegel, mit der Ausnahme der Urkunde von Tvrtko aus dem Jahre 1355, die ein Prägesiegel hat. Die Siegel sind aus echtem Wachs.